

Botjärn

skogsfinsk by i Gästrikland förr och nu

Stenklyfts karta över bl.a Botjärn, Kungsberg och Eskilsbron 1702

Mälardalens Högskola

Kurs: Skogsfinnarna i Skandinavien

7,5p HT 2009

Författare: Lars Findahl, Kjell Nordqvist och Gunnar Ärnström

Uppsatsarbete 7,5 p

INNEHÅLL

Inledning	2
Syfte, metod och avgränsning	2
Botjärn – byn i skuggan av Kungsberget	3
Naturförhållanden och friluftsområden	4
Kungsbergets Fritidsanläggningar AB	5
Övriga besöksmål i Botjärns grannskap	5
Skogsfinnarna i Botjärn	6
Inledning	6
Den förste bebyggaren i Botjärn kom i slutet av 1500-talet	6
Livet i Botjärn kring 1700	7
Botjärns by	7
Domböckerna berättar	9
Tvister om äganderätt	9
Skrock, folktro och sabbatsbrott	10
Leverans av tiondeskatt och skjutsplikt	11
Sågar	11
Bördsbetyg	11
Ovansjö dombok 20-26 feb. 1724	11
Ovansjö dombok 23-28 januari 1727	11
Ovansjö dombok okänt datum 1730	12
Dryga böter för olovligt svedjande	12
Äktenskapskontrakt	13
Ovansjö ting 1688	13
Hur utveckla turism utifrån Botjärns skogsfinska kulturarv?	14
Källkritik	14
Vindkraft möjlighet eller hot?	15
Källförteckning	16
Bilaga 1: Förslag till leder och upplysningsskyltning	17
Bilaga 2: Karta över Botjärn år 1713	18
Bilaga 3 Karta över Botjärn med beskrivningar 1729	19

Inledning

Gästrikland förknippas historiskt med järnframställningen som går som en röd tråd genom landskapet från stenåldern fram till den bruksepok som vi ännu inte sett slutet på. Dokumentationen av brukens storskaliga anläggande och utveckling under ledning av stora män är omfattande. Parallellt finns arbetarlitteraturen som skildrar samma verklighet från ett underifrånsperspektiv.¹

Den tidiga kolonisationen av skogsfinska immigranter till Gästrikland var en process som skedde i det tysta. Trots sin omfattning och betydelse, inte minst för brukens tillkomst, är denna epok en nästan bortglömd och relativt lite dokumenterad del av Gästriklands historia. För att råda bot på detta har tre gästrikar i denna uppsats valt att synliggöra den skogsfinska byn Botjärn.

Avgörande för valet av uppsatsämne har varit Kjell Nordqvists brinnande intresse för sin hemby. Kjell kan genom sin egen forskning visa att han bor på den äldsta delen av Botjärn. Här i gården *Jacobas* har han rötter tillbaka till 1600-talet. I sin ägo har Kjell en omfattande samling av skrifter från olika arkiv som hittills endast till mindre del ställts samman och publicerats.

Medförfattarna Gunnar Ärnström, Österfärnebo och Lars Findahl, Gävle, har arbetat för att skapa samarbete mellan den ideella sektorn och entreprenörer för att nyttja det skogsfinska kulturarvet som en resurs inom turismen. Exemplet Botjärn ser de som en möjlighet att omsätta skogsfinsk lokal historia till konkreta planer för natur- och kulturturism i anslutning till den expansiva turistorten Kungsberget.

Syfte, metod och avgränsning

Syftet med denna avhandling är att beskriva och analysera utvecklingen och levnadsförhållandena i en skogsfinsk by i Gästrikland från den första bosättningen i slutet av 1500-talet fram till ca 1750. Med historien om Botjärns utveckling från orörd storskog till skogsfinsk bosättning som grund, ska en åtgärdslista tas fram för att skapa turism baserad på platsens skogsfinska historia.

Arbetet påbörjades i början av oktober 2009 med en fältexkursion, genomgång av befintligt material och en diskussion om upplägg och innehåll. Beskrivningarna av byn Botjärn baseras i huvudsak på avskrifter av kamerala handlingar och domböcker tillsammans med övriga källor samt kartmaterial. Vi har avgränsat arbetet till att omfatta byn Botjärns historia från ca år 1600 till 1750 samt till vad finnskogskulturen idag kan tillföra en expansiv turistanläggning.

¹ Som exempel på en traditionell landskapsskildring med fokus på bruken och deras ägare, kan nämnas Andersson, Gillis: *Gästrikland och Järnet*, Sandviken 2000. I denna och liknande historiska gästrikböcker lämnas den skogsfinska kulturen i brukens närhet därhän, medan t ex invandrade valloner (smeder på bl a Gysinge bruk) ges förhållandevis stort utrymme. Många finnar kom till Sverige efter andra världskriget när bruken i Gästrikland; Forsbacka, Hofors och Sandviken behövde arbetskraft. I pjäsen *Maran*, av Bernt-Olov Andersson 2009, beskrivs de primitiva bostäder och sociala villkor som dessa finnar hamnade i med den alkoholiserade Esko, invandrad till Sandviken på 1960-talet, som en av huvudfigurerna. En författare som förenat det skogsfinska kulturarvet och sina egna rötter med livet i brukssamhället, är Anna Jörgensdotter. I den kritikerrosade romanen *Bergets döttrar*, 2009, vävs platser, individer och händelser i den skogsfinska byn Kungsberget samman med det framväxande bruket Sandviken under åren 1938–1958.

Botjärn – byn i skuggan av Kungsberget

Botjärn ligger ca 7 km nordväst om Järbo i Sandvikens kommun. Den långsmala byn i skuggan av berget börjar ett litet stycke väster om avfarten till Kungsbergets skidanläggning och sträcker sig bort mot dalagränsen. Den största arbetsplatsen på orten är Kungsberget Fritid AB som har öppet från mitten av december till början av april. ICA-butik finns i centralorten Järbo liksom bensinstation, bibliotek, skola och äldreomsorg. En friskola har nyligen öppnats i Kungsfors. Byns allmänna kommunikationer är anpassade till Sandvik AB:s respektive grund- och gymnasieskolans tider. Under säsong går det bussar till Kungsberget från och till Gävle-Sandviken. Den bofasta befolkningen är ca 50 personer. Fritidsboende gör att befolkningen ökar sommartid och under de perioder som Kungsberget har många besökare.

Tabell: Antal mantalsskrivna i Botjärn.²

Ålder	Antal
<25	15
26-64	23
65-	13
Sum	51

² Källa: Kjell Nordqvist dec. 2009

Naturförhållanden och friluftsområden

Strax väster om den sk "Johans backen" vid Kungsbergets skidanläggning finns ett par smala åsar av klappersten som markerar den högsta kustlinjen på ca 200 m över havet. Nedanför breder jordbrukslandskapet ut sig på bördiga sedimentjordar. Genom landskapet slingrar sig Lillån där spår av utter har observerats och uppströms har lokaler för den sällsynta flodpärlmusslan. Längs gränsen mot Kungsbergets naturreservat i öster passerar Gästrikeleden. I söder gränsar byn till Ovansjö Ekopark.

Syftet med **Kungsbergets naturreservat** som omger Kungsbergets skidanläggning, är att bevara den biologiska mångfalden och att vårda och bevara den värdefulla naturmiljön i området med sydväxtberg, gammal barrnaturskog, lövblandad barrskog och lövskogar. Området på ca 80 ha är undantaget från skogsbruk och exploatering.

Ovansjö Ekopark som omfattar ca 3 300 ha söder om Botjärn, har avsatts av Sveaskog som reservat enligt naturvårdsavtal med Skogsstyrelsen för att säkra ett långsiktigt skydd för natur- och kulturvärden. Större delen av ekoparkens höga naturvärden finns i de gamla granskogarna. I Sveaskogs beskrivning av Ekoparken sägs "förutom kolbottnar och milor finns även spår av fäbodrift och folktrö." Kungsberget är ett attraktivt område för det rörliga friluftslivet med den alpina anläggningen, längdskidspår, skoterleder, vandringsleder, cykelvägar, grillplatser och möjligheter till fiske, bär- och svampplockning.

Actaea Spicata, Trolldruva, nordlig art vid Eskilsbron.

Kungsbergets Fritidsanläggningar AB

Denna skidanläggning har anor från 1930-talet och hade år 2009 ca 150 000 besökare. Planer finns för en utbyggnad till en komplett skidort med ca 2 500 bäddar inom gångavstånd till lift eller backe fördelat på 200 stugor, 100 lägenheter samt ett sporthotell med 50-talet rum.

Första huset i etapp ett av Kungsbergets utbyggnad (8 lgh) kom på plats i november 2009.

Skidanläggningen skall byggas ut med fler liftar och nedfarter. I den takt som det byggs boende skall också servicen förbättras genom att det byggs fler restauranger, affärer, konferensutrymmen m.m. De samlade investeringarna de närmaste 5 åren beräknas uppgå till över 500 miljoner kronor. Gästantalet i Kungsberget beräknas fördubblas liksom antalet anställda i skidverksamheten.³

Även investeringsverksamheten kommer att ge arbetstillfällen under lång tid. I takt med utbyggnaden skapas behov av och möjligheter att utveckla nya aktiviteter och upplevelser för besökarna året runt. Utbyggnaderna har föranlett en omfattande planutredning.⁴

Övriga besöksmål i Botjärns grannskap

Kungsbergs bönhus är klassat som kulturminne och drivs av en ideell förening.

Kungsfors Vårdshus. Restaurang i f.d Kungsfors Herrgård som tar emot gäster mot beställning.

Ecke Hedbergs konstnärshem "Tallbo", Kungsfors. Konstnärshem och ateljémuseum som är öppet sommartid. Ecke Hedberg som var son till ägaren av Kungsfors Herrgård är mest känd för sin naturlyrik.⁵

Jädraås Bruk. Finnby med museijärnväg och välbevarade bruksmiljöer.⁶

³ www.nyakungsberget.se, www.kungsberget.se

⁴ Sandvikens Kommun: Bygg- och Miljönämnden 9 februari 2010, Kommunstyrelsen 23 mars 2010.

⁵ www.tallbo.se

⁶ www.jadraas.se

Skogsfinnarna i Botjärn

Inledning

Bland de tidiga nedtecknarna av skogsfinnarnas historia i Järbo, som fram till 1863 tillhörde Ovansjö socken, kan nämnas Albrekt Segerstedt och Johan Nordlander. Två hembygdsforskare från Järbo som under andra halvan av 1900-talet särskilt intresserat sig för ämnet är Johan Wiger och Joel Järbing.⁷ Enligt samtliga dessa källor kom de första finska bosättarna till Järbos utmarker i slutet av 1500-talet på Karl IX:s tid.

Den förste bebyggaren i Botjärn kom i slutet av 1500-talet

Enligt den äldsta kända skriftliga originalhandlingen som nämner byn Botjärn återfinns vi år 1604 en Mats Matsson i Botjärn som har 4-öresland. Han har slagit sig ner på den nuvarande gården *Jacobas*, A se kartan i bilaga 3. I grannbyn Kungsberg hade enligt samma källa en Lars Larsson etablerat sig och som också hade 4 öresland.⁸ Årtalet 1604 är något senare än det äldsta funna torpebrevet i Järbo socken som är från Finnäs (i centrala Järbo) och är daterat år 1602. Vi kan därmed dra slutsatsen att Mats med sina egenhändigt uppodlade och skattlagda 4-öresland som den förste kände nybyggaren i Botjärn borde ha anlänt någon gång på 1590-talet. Enligt nästa skriftliga källa har Mats Matsson i Botjärn år 1610 hustru, son, dotter, dräng och två pigor.⁹

Mats Matsson förekommer i handlingarna till slutet på 1620-talet, därefter finns en Mats Hansson omnämnd, om han är måg till Mats Matsson eller kommit över torpet på annat sätt är oklart. En generation efter de första bosättningarna har byn vuxit ytterligare och vi kan nu hitta ett antal ”husmän” av som det framgår av tabellen nedan i flera fall med tydlig finsk etnicitet.

Tabell: Boskapsinnehav i Botjärn 1621¹⁰

Bosättare/innehav	Häst	Kor	Utsäde
Tomas Finne husman		1	3 fjärdingar
Mats Hansson	2	3	1 tunna 6 fj.
Anders Hansson	1	4	1 t:a 6 fj
Simon Larsson husman		1	1 fj
Lars finne		1	½ t:a
Summa	3	10	6½ t:r 16 fj.

Nästa nedslag som kan belägga arvet efter den förste bosättaren återfinns i mantals- och kvarntullslängden från 1644. Här upptas två bönder i Botjärn, Mats Hansson med hustru och måg samt Mårten Jakobsson med hustru och måg. Som ”husfolk som inte bruka hemman men har boskap” (torp) förtecknas Mats Augustinsson med hustru, son och måg, Bertil Tomasson (ensamstående?) och Per Matsson med hustru och måg. Året innan har i mantals- och kvarntullslängden för 1643 upptagits en Henrik Göransson som äger 1 ko, 1 kviga, 1 gammalt får och 1 ungt får samt Bertil Tomasson ägandes 2 kor. Vid Ovansjö ting den 6 juli 1661 säljs torpet av en Lars Matsson (kanske son till Mats Hansson) till en Nils Persson från Bollnäs. Denne kom från byn Gällsjön i Bollnäs socken på 1600-talet.¹¹

⁷ Järbing & Tägtström (red) 1999, Nordlander 1910 samt Wedin (red) 2006.

⁸ Längd över årliga räntan för kronotorpare november 1604. Mikrofilm CD 2007.

⁹ Registret för hjonelagspenningar år 1610. Mikrofilm CD 2008(landskapshandlingarna)

¹⁰ Källa: Utdrag ur 1621 års boskapslängd för Botjärn

¹¹ Wedin 2004, s 114

Livet i Botjärn kring 1700

Hur byn såg ut under 1600-talet vet vi inte, men av antalet hemman och torp, liksom mängden djur och storleken på skördarna att döma, kan vi utgå ifrån att den mesta av den odlingsbara marken i byn sedan länge är hävdad när den första kända kartan görs år 1713. Vid ett ytligt betraktande av 1713 och 1729 års kartor, framträder Botjärn som vilken svensk by som helst på den tiden.¹²

Tittar man närmare hittar man många spår av det skogsfinnska kulturarvet. Att flera platser har namn som bär ändelsen ”-sveden”, innebär att marken har tagits i bruk genom svedjande. ”Björntallå kern” är sannolikt en rituell plats där skogsfinnarna satte upp björnkranier, som en del i kulten av björnen som tillmättes speciella krafter. Kartorna över Botjärn företer ett flertal typiska skogsfinnska etniska markörer.¹³ Vad kan vi mer utläsa av kartorna och hur tedde sig livet för invånarna i Botjärn på 1700-talet utifrån andra källor?

I domstolsprotokoll från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet går det att få en uppfattning om hur människorna levde och bodde på finnskogen. Domstolsprotokollen beskriver mycket bra livet i en liten skogsfinnsk by. Att gå till tinget var inte alltid regelrätta rättegångar. Det var också ett sätt att lösa tvister som ofta var ganska enkla.

Botjärns by

Botjärn hade 1720 två bosättningar. Den ena kallades Jakopas och ägdes av Per Ersson. Den andra, Jansas, ägdes av Lars Jansson. Per Ersson fick av rätten 1720 en ökad skatteläggning från ett 2-öres till ett 3-öresland. I protokollet går det också att utläsa att den förste torparen var som tidigare nämnts Mats Matsson och att han fick besittningsrätt för över hundra år sedan men att dokumentet hade förkommit.

Även Lars Jansson hade tappat bort skatteläggningssinstrumentet och Lars var därför tvungen att berätta vilka som tidigare ägt bosättningen. Även det torpet köptes ursprungligen av Mats Matsson. Från det ursprungliga torpet nr. 11 avskildes en del som köptes av Mårten Eliasson och därefter av Per Erikssons svärfaders fader Olof Jakobsson. Ursprungligen var det tydligen endast ett torp i Botjärn som därefter delats.

1729 fanns fortfarande två hemman Jakobas och Jansas (A och B, se 1729 års karta bilaga 4.) Utöver det fanns sex torp som beboddes av husgummorna Abblu Persdotter, Karin Nilsdotter, Karin Bertilsdotter, Lisbet Henriksdotter, soldatänkan Ella från Kungsberget samt en skomakare. Endast en av de kvinnor som bor i torpen kallas soldatänka trots att det hade varit och var orostider. De övriga bör därför vara gamla kvinnor som blivit änkor.

Den 14 september 1724 hölls skattevärdering på Kungsberg och Botjärn, närvarande var häradshövding Lars Sternmark, kronobefallningsman Carl Harsten, länsman Erik Stenmark och Ovansjö nämnd. Beskrivningen av de två hemmarna är ganska noggrann. Av beskrivningen går att utläsa att det hade varsin liten kvarn som användes vår och höst samt att Jakobas också var delägare i Finnäs hammare där det smiddes 10 skeppspund årligen. Vid gårdarna fanns källand och humleodling.

Åkrarna var mycket steniga och frostkänsliga. De såddes till hälften varje år och gav i genomsnitt 3 gånger utsädet. Ängarna var ganska bra och gav medelmåttig höskörd. Kronoallmänningen användes gemensamt med torparna i Kungsberget. Där tog man material till gårdsgårdar, löv till djuren, näver och gjorde kol till en hammarlott. Djuren betade i skogen och visst fiske kunde bedrivas i ån som rinner genom området samt i de små tjärnarna i skogen.

Alla åkrar och ängar hade namn. Namnen på åkrarna talar om hur de var att bruka och vad man hade dem till. Det var åkrar med mycket sten, lera och sand. Några översvämmades nog också.

¹² Se bilaga nr 2 och 3.

¹³ Wedin 2007: kap 6

Vissa hagar var för kalvarna och andra för hästar och grisar.

Gårdarna var relativt välmående och hade många djur i förhållande till ängs- och åkermarker. Det innebar att de genomförde slätter på alla möjliga utmarker, även ganska långt från gården.

Det går inte att utläsa hur byggnaderna var placerade i förhållande till varandra men de var troligen placerade i två grupper med mangårdsbyggnad och kringliggande byggnader i en grupp medan ladugården och det som hörde till den var placerat en bit från mangårdsbyggnaden.

Jakobas hade en mangårdsbyggnad som bestod av två stugor eller större rum och ett mindre rum, en kammare. Huset hade tak av näver och var 12 meter långt, 5,4 meter brett och väggarna hade en höjd av sju stockvarv, ca 2 meter. Det fanns en stuga med svale bygd över en välvd stenkällare. Vidare fanns två små stugor med nävertak, ett brygghus i dåligt skick, ett stall med plats för tre hästar och ett höloft. Stallet var dubbelt så högt som boningshuset och hade troligen utrymme för hö på en andra våning. På gården fanns också två, tydligen, nybyggda lider för förvaring av redskap. Slutligen fanns ett dass.

I anslutning till mangårdsbyggnaden fanns en ladugård som bestod av en hög lada, ett stort fähus med plats för 27 bås och en avbalkning för kalvar. Fähuset hade ett tak av kluvna stockar och väggarna var lika höga som mangårdsbyggnaden. Det fanns också ett mindre fähus för får och getter, en stor vedbod, en bakstuga med tak av bräder, ett härbre på stolpar i ganska dåligt skick men brukbart. För torkning av säd fanns en ria i mycket gott skick. Även den hade ett tak av bräder. I anslutning till detta fanns en gammal klensmedja och en brunn murad i sten.

Till gården hörde ängar och 18 lador för förvaring av hö. Ladorna var små, inte större än en friggebod. Vid skattdagningen fanns det 24 kor, 5 kalvar, getter och tre hästar. Man konstaterar också att det inte gick att odla upp mer mark då gården avgränsades av berg på ena sida och sjö på den andra. Per Ersson, Jakobas, hade ingen egen fäbod men hade rätt att slå hö vid Järbo fäbodlar.

Vid ån som går nedanför gården fanns en lite skvaltkvarn. Per Eriksson ägde 1/30 i Finnäs hammare som låg längre ned längs ån. För produktionen i hammaren hade han rätt att ta kolningsved i en allmänning. Per Eriksson fiskade tillsammans med andra i byn i de vatten som finns runt byn.

Jansas var tydligen en lite mindre gård som också är avstyckad från det första torpet. Mangården var mindre och i sämre skick med ett större rum, förstuga och en kammare. Huset hade tak av näver. Det var tydligen i så dåligt skick att ett nytt hus var under byggnation mittemot det gamla huset. Det var 8 stockvarv högt. I anslutning fanns ett nybyggt stall som hade 10 stockvarv höga väggar. Det fanns 2 välbehållna bodar, en källare och ett portlider.

Ladugården bestod av en lada i två våningar och en loge. Taket var av näver. Rian var nybyggd och hade bräddtak, jordgolv och en ugn av gråsten. Rian var 14 stockvarv hög. Det fanns två fähus varav det ena hade 15 bås. På gården fanns också ett gammalt härbre på stolpar, en badstuga och en klensmedja.

Till gården hörde åkrar som låg högre än Jakobas. Där såddes ½ tunna råg och 2 tunnor korn. Inte heller Lars Jansson har röjt för utökning av ängar. I de 9 ängsladorna kunde han ha hö så att det räckte till 20 kor, några kalvar och två hästar. Även till denna gård hörde en mindre kvarn för husbehov. Ved tog han på allmänningen där han också fiskade.

Rian var 14 stockvarv hög. Det fanns två fähus varav det ena hade 15 bås. På gården fanns också ett gammalt härbre på stolpar, en badstuga och en klensmedja. Till gården hörde åkrar som låg högre än Jakobas. Där såddes ½ tunna råg och 2 tunnor korn. Inte heller Lars Jansson har röjt för utökning av ängar. I de 9 ängsladorna kunde han ha hö så att det räckte till 20 kor, några kalvar och två hästar.

Domböckerna berättar

Detta avsnitt baseras på avskrifter gjorda av Kjell Nordqvist från mikrofilm. Vi har utgått från originaltexten men i två steg moderniserat den, där Kjell använt det nutida svenska språket, standardiserat personnamn samt att vi på vissa ställen förkortat och förenklat beskrivningarna. På vissa ställen har vi även kommenterat uppgifter. Detta görs inom parentes eller i form av slutsatser/tolkningar i kursiv stil.

Vid tinget togs det upp olika typer av tvister som beskriver en del av livet i den lilla byn Botjärn. Det har inte gått att ta reda på vilka myntslag som det rör sig om i de olika protokollen. Om man jämför vad olika varor var värda kan man konstatera att en brännvinspanna var värd lika mycket som en till två kor. En klädesrock var värd lika mycket som en ko och en uppbäddad säng lite mindre än en ko. Kläder och textil samt bearbetade produkter med koppar och järn var dyra. Även en häst var en dyrbar ägodel som motsvarande 3-4 kor.

Twister om äganderätt

Ovansjö ting maj 1719

Ablun Persdotter var i tinget tillsammans med bokhållaren Erik Schultz. De förde talan mot Johan Larsson om arvsrätten till torpet där Johan bodde. Abluns faderfader Nils Persson köpte det av Lars Mattsson i Botjärn, enligt köpebrev från 10 mars 1662. Hans son Per Nilssons hustru Agnes Matsdotter, vilken var mor till Ablun Persdotter, begärde hos dåvarande landshövdingen år 1700 att Ablun skulle få torpet istället för Johan Larsson i Finnäs som begärt att få bruka det. Johan hade ingen arvsrätt till torpet. På hösten 1702 gifte sig Ablun med Henrik Larsson:

gjort ansökning, att få giva henne /.../ till torpet och hon det mottaga i stället för, som begärt det att bruka, och ingen arvspart däruti haft, därpå har hon om hösten 1702 blivit gift med Henrik Larsson som var bror med Johan Larsson.

Johan övertar torpet mot villkor att han ska betala utlagorna. Ablun och Henrik får kållandet och bygger ett mindre torp. Henrik lånade därefter ut torpet till sin bror med villkor att han skulle betala 180 daler i två avbetalningar. När detta inte skedde begärde Henrik en årlig betalning på 30 daler silvermynt. Under de 13 år som följde betalade Johan inga pengar förutom mantalspengar. Ablun brukade under tiden en liten kålhage men, enligt nämndemännen Hans Hansson i Nor och Per Jonsson i Järbo, som besiktat hagen, var det inte någon avbetalning på köpesumman. Rätten beslutade redan 1713 att de 180 daler silvermynt inte var någon arvslösen utan ett vanlig skuld. Ablun vill nu lösa kungens stubbrätt till torpet. Rätten menar att om inte Johan Larsson brukat torpet hade det sedan länge legat obrukat då Ablun inte har haft möjlighet att bruka jorden. Till slut kommer man överens om att Johan Larsson ”oryggligen” under hösten skall betala de 180 daler silvermynt samt att Ablun skall i hela sin levnadstid bruka kålhagen. Johan är soldat från Finnäs. Johan och Henrik är bröder. Henrik gifte sig med Ablun. Henrik kunde troligen inte betala.

Ovansjö ting 16 feb 1720

Johan Larsson var vid arvstvisten ca 79 år (född ca 1660, död 1737). Året efter är han så bräcklig att han vill överlåta torpet till sin son. Torpet värderas till 1082 daler och skulderna till 337 daler kopparmynt. Skulderna skall sonen betala.

1722 blir Per Eriksson instämd till rätten av Kasper Kaspersson ifrån Hälsingland. Kasper ansåg att hans hustru skall ha bördsrätt till Jakobas. Rätten säger att de inte vill befatta sig med ärendet då de anser att köpet varit oklanderligt. Kasper Kaspersson förklarar för rätten att han bara ville försäkra sig om att köpet gått rätt till. Han blir ålagd att betala Per Eriksson 1 daler för domlösen och dagsspillan.

Skrock, folketro och sabbatsbrott

Ovansjö ting 1670

Vid detta ting instämde Pål Erikssons hustru Anna i Botjärn för det hon sagt till hustru Margareta, Henrik Finnes hustru, att det barn hon gick med skulle missgås (missfall). Anledningen var att hustru Anna beskyllt henne för att tagit mjöl i kvarnen. Sedan barnet levat några veckor fick det en sjukdom och dog i stort elände. Rätten kallade tre kvinnor i Botjärn; hustru Karin, hustru Agnes (Matsdotter, trol. Per Nilssons hustru) och hustru Margareta, som skulle ha hört hustru Annas förutsägelse. Efter avlagd ed bedyrade de att de aldrig hört henne säga något sådant, därför kunde rätten inte döma hustru Anna skyldig.

Ovansjö ting 22 nov. 1662

Nils Perssons hustru Agnes i Botjärn blev instämnd av grannen Olof Jakobsson för att hon gjort sig en kvast av nio slags lövverk och inkastat den bland hans boskap, av detta påstod han sig fått skada. Hon kunde inte neka men sade att hon hade en sjuk ko som hon ville hjälpa. Denna handling betecknades som lövjeri (trolldom), därför fick hon böta 40 mark.

Sabbatsbrott var "om någon å sön- eller högtidsdag emellan kl. 6 om morgonen och kl. 9 om aftonen idkar hantverk eller annat arbete". Även andra brott som att lura personer innebar hårda straff med både kroppsstraff och böter.

Ovansjö ting 3-6 Marti 1702

För sabbatsbrott. Johan Larsson i Botjärn skall sitta i kyrkstocken och Jakob Jakobsson i otjärn bötar.

Ovansjö ting 3-9 Marti 1704

Hans Andersson i Vreten anklagade Jakob Jakobsson i Botjärn för att ha övertalat Nils Svensson, son till soldathustrun Karin Nilsson, att smita från tjänsten i Vreten och bli dräng åt Jakob. Jakob fick kroppsplikt för att han tubbat annans tjänstehjon. Kroppsplikt var bestraffning där männen slogs med spö och kvinnorna med ris.

Johan Larsson var byns värsting och hade varit soldat på Finnäs rote innan han blev torpare i Botjärn. Mellan åren 1700 till 1714 förkommer han på tinget flera gånger varje år.

Här ett litet urval av hans verksamhet:

1700. Skyldig Henrik Henriksson i Ulvtorp för en häst.

1702 Skyldig på ett hästköp av västgöten Håkan Olsson

1702 Skyldig sin broder Henrik Larsson för torpet.

1707 Har slagit Jakobs hustru med ett harvskäft. Får kroppsplikt.

1712 Har slagit ihjäl en ko för grannen, gamle soldaten Sven Larsson, bötar med den bästa kon han har.

1713 Fortfarande skyldig brodern Henrik 1714 Bötar ½ tunna säd till de fattiga för han ej varit i kyrkan.

Leverans av tiondeskatt och skjutsplikt

Bönderna hade skjutsplikt och när Västerbottniska infanteriet tågade genom länet den 30 mars 1719 skulle 72 bönder från Ovensjö hjälpa till med skjuts men 20 uteblev. Länsmannen stämde flera bönder från Järbo. Flera kunde inte ställa upp då de levererade tiondeskatten i form av säd till Söderhamn. Det var 10 mil enkel väg vilket måste ha tagit flera dagar. Andra anförde att de hade inga eller odugliga hästar. Länsman Erik Stenman stämde flera bönder af Ovensjö socken. För försummad skjuts vid Västerbottniska infanteriets genomtågande den 30 mars 1719.

Sågar

Den första sågen fanns vid Sågvreten, strax nedströms A-K bron.¹⁴ I en mycket svåräst domboksnotis från juli 1698 står det om en tragisk händelse, då Jakob Jakobssons systerson Jakob, 15 år, förolyckades vid sågen.

År 1699 skedde en inventering av sågar. Där står det att Kungsbergssågen, belägen på allmanningen, skall rivas. Kungsbergs- och Botjärnsborna ägde ingen egen skog och fick inte ta timmer på kronoallmanningen, det var brist på sågtimmer!

År 1764 sökte Kungsbergs- och Botjärnsbönderna tillstånd att få bygga en såg nedanför Henrik Larssons åker i Lillån på den plats där nuvarande sågen finns. Vice häradshövdingen och behörig nämnd besiktade platsen 28 juni 1765. Byggnadstillstånd beviljades med förbehåll att ej ta timmer på allmanningen och ej såga till avsalu, vilket tycks vara märkligt eftersom bönderna blev beviljade 3,800 tunnland egen skog år 1761.

Dessa bönder byggde även en såg vid nuvarande Kungsfors kraftstation som blev försåld.

Sågen drevs vidare ända in på 1800-talet och rester av den finns fortfarande bevarade.

Bördsbetyg

Det var viktigt att ha intyg på vem man var samt framförallt att man kom från en gift familj. Tre personer från Botjärn infann sig i rätten för att få intyg för att kunna vidareutbilda sig eller flytta till annan ort. Dessa intyg fungerade som en sorts pass inom landet. Det visar också att personer från byn sökte sig till större orter som Gävle och Stockholm.

Ovensjö dombok 20-26 feb. 1724

Beviljades bördsbetyg för Anders Johansson ifrån Botjärn, Ovensjö socken för att gå i lära hos skomakarmästaren Anders Norman i Stockholm. Kyrkoherde Magister Petrus Norman hade lämnat in ett brev där han bevittnade att Anders Johansson var född den 15 juli 1706 ”af ägta säng” (sonen var född av gifta föräldrar). Fadern Johan Larsson och modern Margareta Eriksson intygade nämnden att vad de visste var både föräldrar och sonen ärliga och hade skött sig bra.

Ovensjö dombok 23-28 januari 1727

Bestämde läns- och nämndemän vid allmän sockenstämma att Jan Larssons son i Botjärn skulle få efterträda den förra sockenskräddaren Isak Sakariasson. Han bodde i Järbo nr. 8. Johan Johansson var broder till ovanstående Anders Johansson, hade arbetat i 8 års tid hos skräddaren. Sockenstämman utfärdade bevis att de behövde honom. Detta lämnades in till landshövdingen.

¹⁴ Förkortningen A K står för Arbetskommissionen, en föregångare till Arbetsmarknadsstyrelsen som tillhandahöll arbeten bl a i form av vägbyggen.

Ovansjö dombok okänt datum 1730

Drängen Lars Henriksson Boberg, en kusin till Anders och Johan, hade gått i lära hos skraddaren magister Petter Engman i Gävle. Lars vill nu bli gesäll och söka sin lycka i Stockholm. Hans mor Ablun Persdotter ville därför få ett häradsbrev som intygade hans härkomst. Magister Petrus Backmark hade skrivit ett brev där han intygar att Lars Henriksson är född i Botjärn, Ovansjö och Gästrikland den 28 juli 1709 i "ägta säng" och av ärliga föräldrar. Fadern var avlidne Henrik Larsson och modern hustru Ablun Persdotter som fortfarande levde. Nämnden och sockenmännen intygade detta och även att Lars Henriksson Boberg var mycket kunnig samt under den tid han varit i församlingen uppfört sig väl.

Dryga böter för olovligt svedjande

Efter lagar om restriktioner mot svedjebruket blev det så småningom förbjudet att svedja och böterna var mycket höga när myndigheterna kom på bönderna.

Ovansjö ting 27 sept. 1732

Det var höga böter för att ha olovligt svedjat. Bergsfogden Lars Sundberg lät genom bruksbokhållaren Petter Hervig anklaga bönderna i Kungsberget och Botjärn för att ha svedjat utan lov. Landshövding och greven general Carl Gustaf Bielkes utdömde hårda böter.

Bergsfogden fick i uppgift att beslagta de upptecknade panterna. Det som inte löstes in inom 14 dagar skulle bjudas ut på aktion. Lars Andersson fick böter på 560 rmt (riksmynt), vilket motsvarar ca 290.000 kr i dagens penningvärde. Han fick troligen sälja allt han ägde för att betala böterna.

Kungsberg Lars Andersson (Andersas) för 560 rmt

10 ... stångjärn hos grh, Raspe	180:-
Brännvinspanna väger 1 ½	50:-
Uppbäddad säng för	40:-
Sadlar med betsel	24:-
Slipsten med järnvev	30:-
2 röda hästar, den ena uti 9e året för 90:- den andra för 60:-	150:-
Klädesrock	20:-
2 röda kor för	48:-
1 dito vit	24:-
1 ensomras kviga	<u>12:-</u>
summa	578:-

För de övriga anklagade gick det lite bättre eftersom de troligen haft mindre svedjor.

Lars Henriksson Kungsberg (Hindrikas)

1 brännvinspanna om 1--- 30:-

Johan Larsson Botjärn (Jansas)

1 brännvinspanna om--- 36:-

Lars Larsson Kungsberg (Torpas)

4 goda kor a 20:- 80:-

Sven Svensson Kungsberg (Svens)

1 ko 24:-

1 kviga 18:-

summa **42:-**

Bonden vid Jakobas hade tydligen inte haft någon olaglig sved.

Äktenskapskontrakt

Ovansjö ting 12 sept. 1710

Margareta Johansdotter i Botjärn skulle gifta sig med Kristofer Kristofersson i Gammelboning men av någon anledning blev det problem i giftermålet. Margaretas far hade den 4 nov. 1708 skrivit ett äktenskapskontrakt och ville bli löst från avtalet.

Kontraktet hade vid ett tidigare sommaring tagits upp men eftersom det inte fungerade i äktenskapet ville Johan Larsson inte uppfylla sina åtagande. Enligt kontraktet skulle Kristofer och barnen i äktenskapet ha arvsrätt till hemmanet. Johan ville nu att Kristofer skall ta tillbaka både äktenskapet och tillgången till hemmanet samt de gåvor han fått med avdrag för de kostnader han har haft.

Margareta var född 1693 och således bara 15 år när kontraktet skrevs, hon blev senare gift med soldaten Tomas Tomasson och hon dog år 1717, se avsnittet om grannsämja.

Kristofer blev sedermera måg vid Svens i Kungsberg.

Ovansjö ting 1688

Lars Larsson i grannbyn Kungsberg (Torpas) hade satt sin brännvinspanna i pant hos Henrik Olofsson för fyra år sedan. Före nästa påsk skulle Lars lösa in den för 20:- rmt. Om det inte skedde skulle Henrik få behålla panten. Vid samma ting 18 juni 1688 fastställdes ett testamente mellan Henrik och hans hustru Karin Tomasdotter om att all lös och fast egendom skulle vara oskiftat till förmån för den som lever längst.

Hur utveckla turism utifrån Botjärns skogsfinska kulturarv?

Starkt drivande faktorer inom besöksnäringen idag är att resenärer i allt högre grad väljer resmål utifrån intressen, värdering och livsstil. Exotiska platser med tydlig identitet och som har en egen historia att berätta är något som i allt högre grad efterfrågas på marknaden. Finnskogskulturen har, med ett kvalitetssäkrat innehåll baserat på historiska fakta, enligt vår uppfattning goda förutsättningar att läggas till grund för lönsam affärsutveckling i stora delar av det svenska finnskogsområdet.¹⁵

Expansionen vid Kungsberget innebär möjligheter att utveckla paketerbjudanden för besökarna med aktiviteter kopplade till den skogsfinska kulturen under alla tider på året. Vi har i föregående avsnitt beskrivit Botjärns historia och utveckling. Vår tanke är att texterna och de historiska kartorna ska kunna användas som underlag för guidemanus, broschyrer och hemsidor. För att skapa aktiviteter i fält, sådana som besökarna gör på egen hand, eller med hjälp av guider och andra entreprenörer, har även tagits fram en karta. På denna finns dels samtliga kända skogsfinska ortnamn i Botjärn och Kungsberg, dels förslag till leder och upplysningsskyltning, se bilaga 1.¹⁶

I samband med uppsatsarbetet har vi fört en dialog med ansvariga för ”Nya Kungsberget”, tagit del av kommunens planutredningar och en påbörjad förstudie om turismen i området. Vi är övertygade om att det skogsfinska kulturarvet är något som de allra flesta boende och markägare i Botjärn och Kungsberg är stolta över och gärna vill visa upp för omvärlden, om det görs med varsamhet och man får vara med i processen.¹⁷

Källkritik

Språket i domböckerna är lätt att missförstå, bl.a är de penningvärden som anges är svårt att översätta till dagens valuta. Det är svårt att frigöra sig från dagens värderingar och sätta sig in i 1600-talets verklighet. Samtidigt är det samhälle som skildras i domböckerna förvånansvärt likt dagens med olika typer av tvister och problem mellan individer och mellan staten och enskilda som löses via till synes väl fungerande rättssystem.

¹⁵ Två EU-finansierade förstudier som omfattat Gävleborg, Dalarna, Värmland och Örebro län, har under 2008 och 2009 visat att det finns ett intresse från entreprenörer, ideella föreningar och offentliga företrädare att utveckla en hållbar, historiskt kvalitetssäkrad turism baserad på den skogsfinska kulturen, se www.finnskogarna.com

¹⁶ Kartan bygger på en uppdatering av Sandviken kommuns officiella databas. Utdrag och bearbetningar kan beställas mot avgift från Stadsingenjörsavdelningen, telefon 026 24 00 00.

¹⁷ Dialog om denna uppsats innehåll och slutsatser har bl a skett med styrelseordföranden vid Kungsbergets Fritid AB Mikael Rundblom och Göran Jagelius, projektledare för ”Nya Kungsberget”, Christer Kallin, projektledare för förstudien ”I Kungsbergets närhet”, samt Turistchefen Eva Hofstrand vid Sandvikens kommun.

Vindkraft möjlighet eller hot?

Något som kommit upp under arbetets gång med denna avhandling och som vi anser föranleder en kommentar är att Botjärn liksom andra delar av det svenska finnskogsområdet berörs av utbyggnaden av vindkraftverk. Vad det innebär i praktiken kan anas på nedanstående bilder som antyder den framtida ”skyline” som i framtiden möter besökarna i Botjärn med omnejd.

Bilderna visar företaget Eolus pågående utbyggnad av totalt 8 vindkraftverk på *Vettåsen* och *Finnberget* öster om Kungsberget. Bägge platserna har som namnen antyder skogsfinsk historia. De har nu av myndigheterna godkänts för denna typ av exploatering. Vart och ett av dessa kraftverk beräknas leverera ca 5 500 000 kwh/år av förnyelsebar energi och kommer att ge markägarna en bra ersättning för upplåtelsen.

Till det negativa hör kraftverkens påverkan på natur- och kulturmiljövärden. På bilderna nedan ses de ca 80 m höga fundamenten. Höjden blir när det övre röret som generatoren och vingarna monteras på totalt ca 110 meter. Säkerhetsavståndet till vart och ett av dessa kraftverk är tre gånger höjden. Inom detta område får människor inte vistas. Påverkan i form av ljudet från vingarna känns flera kilometer, liksom tillfartsvägarna som är byggda för att tåla tunga transporter. Förutom denna fysiska påverkan tillkommer den estetiska påverkan som genom placeringen i höjdlägen innebär att kraftverken syns minst 50 km året runt, dag som natt.

Mobiltelemaster på 20-30 meter är ett numera ett vanligt förekommande och accepterat inslag i landskapsbilden. Dock förekommer de ej i s.k parker och är betydligt mindre till storlek samt mer diskreta i sin framtoning. Kommer vi att på samma sätt att lära oss att bortse från vindkraftparker med, som nu planeras, med över 1000 enheter i skogslandskapet med sina snurrande vingar och stroboskoplampor? Är rent av vindkraften ett hot mot en av Sveriges största tillgångar inom besöksnäringen, nämligen den orörda naturen och stillheten? Vilka kulturhistoriska och naturmiljöhänsyn är rimliga att ställa? Som det har varit hittills har det varit ”först till kvarn” som har gällt att teckna avtal med markägare och söka tillstånd. Initialt var inställningen till vindkraft överlag positiv men på senaste tid har opinionen börjat svänga. Vi efterlyser en nationell plan för vindkraftutbyggnad!

Utsikt från Botjärn mot öster samt bilder från byggsplatsen på Vettåsen, november 2009

Källförteckning

Otryckta källor

Lantmäteriverkets forskningsarkiv i Gävle. Lantmäterikartor
SVAR, Ramsele. Mikrofilmer över landskapshandlingar och domböcker

Tryckta källor

Järbing, Joel & Tägtström, Ewert (red): *Järbo i Gästrikebygd*, skrift utgiven av Järbo hembygdsförening. 1999.

Nordlander, Johan, *Den finska invandringen i Gästrikland*, Uppsala 1910,

Wedin, Maud. *Den skogsfinska kolonisationen i Alfta, Bollnäs och Hanebo*. Falun 2004.

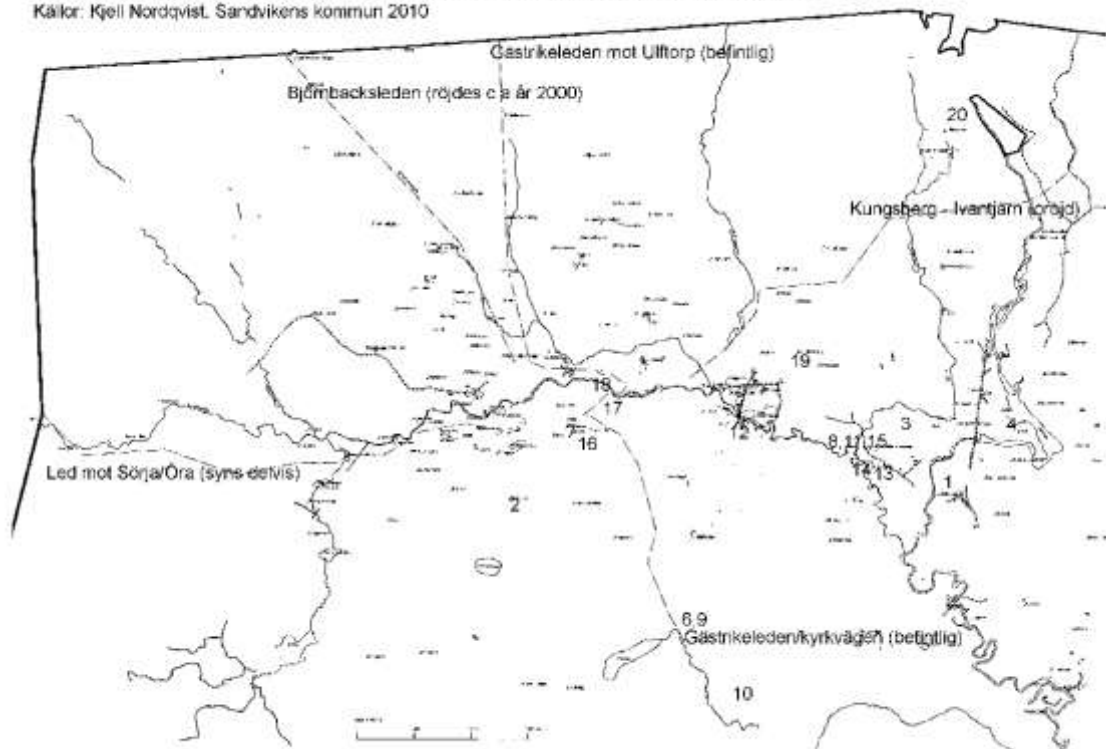
Wedin, Maud (red): *Segerstedts samling*. FINNSAM och Finnbygdens förlag, Falun 2006.

Wedin, Maud: *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*. Falun 2007.

Bilaga 1: Förslag till leder och upplysningsskyltning ¹⁸

Bilaga 1

Förslag till leder och upplysningsskyltning i Björnsjö och Kungsberg vad avser skogsfinska kulturtämningar
Källor: Kjell Nordqvist, Sandvikens kommun 2010

Leder med utgångspunkt från Kungsberget (markerade ___ . . ___ . ___ på kartan)

Nordost: Kungsberg-Ivantjärn via Nybron. *Oröjd, bro saknas.*

Nord-syd: Kyrkvägen – Kungsberg – Ulftorp. *I huvudsak befintlig, kombination med Gästrikeleden.*

Nordväst: Led mot Björnsjöns fäbodan. *Röjdes ca år 2000.*

Väst: Led mot Sörja/Öra. *Syns delvis.*

Upplysningsskyltning

1. Eskilsbron
2. Ronkasou
3. Järbo fäbodan
4. Kungsfors bruk
5. Hoppbacken
6. Kyrkvägen
7. Sajna sou
8. Jons änges Backen
9. Gammel Vallen
10. Dansarheden
11. Pershagen
12. Jansas Fäbodan
13. Soskantalie
14. Vanhatalie
15. Örfilsänget
16. Hans-Jöns
17. Skolan
18. Kvarn o såg
19. Kallbäck
20. Nedre Sandsjön, äldre järnframställning

¹⁸ Kartans detaljer framgår bäst vid zoomning av bakomliggande pdf-fil till A3-format.

Bilaga 2: Karta över Botjärn år 1713

Bilaga 3 Karta över Botjärn med beskrivningar 1729

